

**erfgoededucatie in het
primair onderwijs**
een verkenning

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst
Utrecht, april 2014

Inhoud

Inleidende samenvatting	5
Erfgoededucatie in het primair onderwijs; een verkenning	6
1 Wat is erfgoed en erfgoededucatie?	6
2 Positionering in het basisonderwijs	9
3 Analyse recent ontwikkelde leerlijnen erfgoededucatie	12
4 Actoren in en rondom de basisschool	14
5. Omvang en bereik erfgoededucatie provinciale ondersteunende instellingen	15
6 Analyse omvang en inhoud erfgoededucatie in de Matchingsregeling CeK	19
7 Inventarisatie landelijke sleutelorganisaties	20
Bijlage 1 Overzicht leerlijnen erfgoededucatie in Nederland	23
Colofon	42

Inleidende samenvatting

Op 26 september 2013 is in een overleg van het LKCA met het ministerie van OCW, het FCP en het Nederlands Openluchtmuseum afgesproken dat het kennisinstituut een verkenning doet naar de positionering van erfgoededucatie in het primair onderwijs in Nederland.

Een van de kernvragen was óf en in hoeverre erfgoededucatie naar aard en inhoud behoort bij en naast het geschiedenisonderwijs in het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' of dat het onlosmakelijk deel uitmaakt van het leergebied 'Kunstzinnige Oriëntatie'?

Op zich een vraag die niet zo interessant lijkt omdat in beide gevallen de ontwikkeling van dit vakgebied aandacht vraagt. Uitgaande echter van de inhoudelijke ontwikkeling van een leerplankader en leerlijnen voor het leergebied 'Kunstzinnige Oriëntatie' door SLO - in opdracht van OCW - is deze vraag wel degelijk relevant. Het gaat er dan immers om of erfgoededucatie in deze leerlijn een plaats moet krijgen of apart in het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' ontwikkeld moet worden. Een afweging moet dan ook plaatshebben van wat erfgoededucatie is en wat in het leergebied 'Kunstzinnige Oriëntatie' aan cultureel erfgoed (kerndoel 56) wordt gedaan.

In leerplannen (Vonkc 2012) en in de kennisbasis voor leerkrachten primair onderwijs is er weinig discussie over wat cultureel erfgoed is en wat de plek van erfgoededucatie moet zijn. Cultureel erfgoed (kerndoel 56) wordt opgevat als onderdeel van het productie- of reproductieproces in de kunstvakken in termen als 'receptie en reflectie', ofwel het beschouwen en reflecteren op beelden van jezelf en van anderen in verschillende contexten en tijden. Erfgoededucatie wordt in de kennisbasis leerkrachten primair onderwijs enkele keren genoemd in het leergebied 'Kennis van jezelf en de wereld'. Het komt voor bij aardrijkskunde en geschiedenis en speelt bij de ontwikkeling van historisch denken en redeneren een belangrijke rol. In erfgoedlessen is volop gelegenheid tot verbeelding en inleving, wat bijvoorbeeld kan bijdragen aan een rijker beeld en een beter begrip van historische verschijnselen en periodes.

In de praktijk van de basisschool wordt erfgoededucatie toegerekend aan het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. Van de ondervraagde basisscholen besteedt 83% aandacht aan erfgoededucatie, aldus de Monitor Cultuureducatie in primair en voortgezet onderwijs (2009). Erfgoed komt volgens de monitor vooral aan de orde bij de zaakvakken, namelijk bij 88% van de scholen (en veel minder bij de kunstvakken). Bij twee derde van de scholen maakt het onderdeel uit van het cultuurmenu op school (samengesteld geheel van kunsteducatie, erfgoededucatie en of media-educatie) en of krijgt het een plek in vakoverstijgende projecten en thema's. Veel minder vaak is erfgoededucatie onderdeel van omgevingsonderwijs (35%) of overige kennisgebieden (15%).

Ook de onderzoeksgroep van de *Erasmusuniversiteit* neigt sterk naar het benutten van erfgoededucatie als een bijdrage aan geschiedenisonderwijs, burgerschapsvorming en identiteitsontwikkeling. Bij *Cultuur in de Spiegel* is erfgoedonderwijs een vorm van cultuuronderwijs.¹

Dit alles overwegend moet erfgoededucatie beschouwd worden als een inhoudelijk onderdeel van het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' en zou een erfgoedonderwijsleerlijn ook in deze context ontwikkeld moeten worden.

¹ Blik op erfgoededucatie, De rol van erfgoed in onderwijs. Versie 15 02 2013, p. 5.

Erfgoededucatie in het primair onderwijs; een verkenning

1 Wat is erfgoed en erfgoededucatie?

De indruk bestaat dat er in het basisonderwijs regelmatig aandacht wordt besteed aan erfgoed, maar dat deze lessen of activiteiten lang niet altijd zo genoemd worden. 'Een bezoek aan een kasteel' of 'een fietstocht langs een aantal boerderijen' wordt eerder als uitje gezien en eventuele aandacht die in de klas wordt besteed aan een molen of aan het landschap is gewoon een les. Ditzelfde fenomeen speelt zich overigens ook af binnen pabo's en vermoedelijk ook binnen het voortgezet onderwijs. Uit onderzoek dat werd verricht door de Fontys pabo's² bleek dat studenten weliswaar diverse excursies naar erfgoedinstanties hadden gemaakt, maar aan het eind van de studietijd lieten weten dat de voorgaande vier jaar geen of weinig tijd was besteed aan erfgoed. Zij hadden hun bezoek aan Westerbork interessant en nuttig gevonden, maar beseften niet dat dit erfgoededucatie zou kunnen heten. Kortom: er gebeurt wel het een en ander op het gebied van erfgoededucatie, maar dat wordt vaak niet als zodanig benoemd en is daarom moeilijk te traceren laat staan kwantificeren.

De definitiekwestie speelt de erfgoededucatoren al lange tijd parten. Ook onderling bestaat er geen consensus. Er gebeurt natuurlijk van alles in de basisscholen, maar welke lessen of activiteiten kunnen tot erfgoededucatie worden gerekend. Vallen daar ook de vieringen van Sinterklaas en het Suikerfeest onder en het participeren in de 4 mei herdenking? Het interview met opa of oma? Het bezoek aan het Rijksmuseum of het Openluchtmuseum? En een uitstapje naar een natuurgebied? Of 'telt' het alleen als erfgoededucatie wanneer aandacht wordt besteed aan de herkomst van Sinterklaas of de betekenis van het Suikerfeest? Tot voor kort zouden deze culturele tradities eerder onder 'volkscultuur' worden geschaard, maar tegenwoordig is de term immaterieel erfgoed gebruikelijker.

Dit begrip komen we de laatste jaren steeds vaker tegen. Niet alleen voor bovengenoemde voorbeelden (tradities en gebruiken), maar ook voor tal van niet-zichtbare uitingen, zoals interviews met buurtbewoners of met personen die iets specifiek hebben meegemaakt, opnames van liedjes of muziek e.d. Daar tegenover staat dan de van oudsher bekende vierdeling van materieel erfgoed in monumenten, archeologie, musea en archieven. Hoewel een klein aantal archieven de laatste paar jaar met een inhaalslag bezig is kunnen de musea bogen op de oudste en rijkste traditie op het gebied van educatie. Wanneer we daarbij optellen dat ca. 58% van de Nederlandse musea een cultuurhistorische collectie herbergt³, zou de conclusie kunnen zijn dat er een grote overlap bestaat tussen het begrip erfgoededucatie en museumeducatie. Toch is dat maar zeer ten dele het geval. Erfgoedconsulenten werken doorgaans met kleine erfgoedinstanties in de directe omgeving en in veel mindere mate met de kleine, middelgrote of grote cultuurhistorische musea.

Sommigen zijn de mening toegedaan dat '*alles dat gisteren gebeurd is tot ons erfgoed kan worden gerekend*'. Dit kan betekenen dat een les die een bezoek aan een museum voor moderne of

² Onderzoeksverslag in het kader van de 3^e tranche cultuurwerkplaatsen pabo's: Project Cultuurwerkplaats Fontys Hogeschool Kind & Educatie (FHKE) 2012.

³ Museumeducatie in de praktijk; Trendrapport museumeducatie 2007, p. 140

hedendaagse kunst voorbereidt, of aan een dans- of theatervoorstelling, ook erfgoededucatie is. En dan lopen kunstonderwijs en erfgoedonderwijs in elkaar over. Op zichzelf hoeft dit natuurlijk geen bezwaar te zijn, integendeel, mits inde gaten wordt gehouden of de diverse cultuuruitingen op een evenwichtige manier aan bod komen.

Wat is erfgoed?

De erfgoededucatoren realiseren zich, zoals gezegd, dat er veel verwarring bestaat over het begrip erfgoed en dan ook nog eens over het begrip erfgoededucatie. Het vakoverleg erfgoedconsulenten heeft dan ook – na veel onderlinge discussie – een notitie geschreven waar de leden van het overleg zich in konden vinden⁴. Erfgoed is, aldus de consulenten, een verzamelbegrip waarmee sporen uit het verleden worden aangeduid die we als samenleving de moeite waard vinden om te bewaren voor de toekomst. De Erasmusuniversiteit verstaat onder erfgoed onder meer monumenten, archieven, het landschap, tradities en identiteit. De Onderwijsraad definieert erfgoed als monumenten, landschappen en archeologische vondsten, bibliotheken en archieven, museale voorwerpen (materieel erfgoed) en het geheel van gewoonten, tradities, verhalen, rituelen en gebruiken (immaterieel erfgoed) (2006). Tijdens de Erfgoedarena (2011) kon deze laatste definitie op behoorlijk wat consensus rekenen, al is het opsommerige karakter ervan een nadeel. De steuninstellingen voor cultuureducatie en de Erfgoedhuizen in Nederland gaan in het algemeen ook van bovenstaande opvattingen van erfgoed uit.

Een andere visie op erfgoed, uitgaande van de theorie van *Cultuur in de Spiegel* werd gepresenteerd door Barend van Heusden op 5 november 2012 tijdens de landelijke netwerkdag erfgoededucatie in Lelystad. In het dagelijks taalgebruik blijft de interpretatie van het woord erfgoed vaak beperkt tot objecten, maar in de wetenschap is erfgoed meer dan dat. Van Heusden omschrijft erfgoed als een bewustzijn van wat gemaakt is. Dat bewustzijn hangt samen met een bijzondere eigenschap van de mens in verhouding tot andere dieren: de mens kan een onderscheid maken tussen het geheugen en het hier-en-nu. Om te kunnen omgaan met het verschil tussen geheugen en hier-en-nu gebruikt de mens een viertal cognitieve basisvaardigheden: waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Hij doet dat met behulp van een viertal media: lichaam, voorwerpen, taal en grafische media. Concreet: erfgoed, dus het bewustzijn van wat gemaakt is, ontstaat door:

- waarnemen (van sporen in de omgeving / uit het verleden);
- verbeelden (hoe, waarom, door wie is dit gemaakt: verhalen en beelden);
- conceptualiseren: interpreteren / waarderen (betekenis geven, vertellen);
- analyseren (waaruit is het gemaakt/ontstaan, verhouding tot andere cultuurvormen).

Interessant daarbij is dat erfgoed alle basisvaardigheden benut, terwijl andere vormen van cultureel bewustzijn dat niet doen. In de ogen van Van Heusden ligt de nadruk bij geschiedenis bijvoorbeeld op conceptualiseren (interpreteren) en analyseren; kunst is vooral verbeelden.

Wat is erfgoededucatie?

Vanuit het onderzoeksprogramma van de *Erasmusuniversiteit*⁵ omschrijven Carla van Boxtel en Maria Grever erfgoededucatie als: 'gericht op de versterking van cultureel- en historisch

⁴ Blik op erfgoededucatie, De rol van erfgoed in onderwijs. Versie 15 02 2013

⁵ <http://www.onderzoekerfgoededucatie.nl/>

besef aan de hand van materiële en immateriële sporen als primaire instructiebron'. Het gaat daarbij volgens hen om *ervaringen* van leerlingen in drie dimensies: tijd, plaats en betekenisgeving. Die ervaringen hebben een *zintuiglijke* component (ruiken, zien, voelen, horen, proeven), een *affectieve* component (emoties, gevoelens) en een *cognitieve* component (denken, beredeneren). Erfgoed draagt volgens Van Boxtel en Grever op drie niveaus bij aan het leren:

- 1) bijdrage aan geschiedenisleren, historisch besef;
- 2) bijdrage aan burgerschapsvorming, samenlevingsvorming;
- 3) identiteitsontwikkeling, door persoonlijk betekenis toe te kennen aan erfgoed.

In hun visie is erfgoededucatie eerder een benaderingswijze dan een discipline. Het is een manier om naar onze cultuur te kijken. Door leerlingen te leren werken met dimensies als tijd, ruimte en betekenisgeving krijgen zij handvatten om verbanden te zien en hun omgeving te onderzoeken. Het gaat erom leerlingen te laten ervaren dat de wereld niet uit losse stukjes bestaat, maar uit verbindingen die een geheel vormen. Vanuit diverse vak- en leergebieden (geschiedenis, taal, maatschappijleer, burgerschapskunde, aardrijkskunde, enzovoort) kunnen relaties gelegd worden met erfgoed en andersom. Dat geldt voor het onderzoeken van gebouwen en voorwerpen, maar net zo goed voor het onderzoeken van beeldtaal, vorm- en materiaalgebruik, enzovoort. Ook daarbij is de relatie met tijd, plaats en betekenisgeving heel relevant.

Erfgoededucatie is overigens niet hetzelfde als geschiedenis. In het onderzoeksprogramma van de Erasmusuniversiteit naar de opbrengsten van erfgoededucatie wordt deze vorm van educatie vooral betrokken op het schoolvak geschiedenis. Eén van de onderzoeksthema's is in hoeverre het 'dichtbij' karakter van erfgoededucatie (het verleden dicht bij de leerlingen brengen) botst met de objectieve distantie die wordt aangeleerd bij geschiedenis. De eerste onderzoekservaringen bevestigen dat erfgoededucatie inderdaad betrokkenheid bevordert en daardoor de motivatie om te leren vergroot. Maar een te grote betrokkenheid kan verhinderen dat leerlingen met enige afstand een zaak van meerdere kanten kunnen bekijken. En dat is juist nodig voor geschiedenisleren.⁶

Cultuur in de Spiegel definieert erfgoedonderwijs als een vorm van cultuuronderwijs (onderwijs over cultuur en in cultureel (zelf)bewustzijn). Erfgoedonderwijs is *onderwijs in bewustzijn van wat gemaakt is* (aan de hand van de basisvaardigheden *waarnemen, verbeelden, conceptualiseren, analyseren* met behulp van mediavaardigheden: *lichaam, voorwerpen, taal en grafisch*.)

De onderzoeksgroep van de *Erasmusuniversiteit* neigt veel meer naar het benutten van erfgoededucatie als een bijdrage aan geschiedenisonderwijs, burgerschapsvorming en identiteitsontwikkeling. Bij *Cultuur in de Spiegel* is erfgoedonderwijs een vorm van cultuuronderwijs.⁷

In het Vakoverleg erfgoedconsulenten werd eind 2012 gezamenlijk een korte toegankelijke toelichting geproduceerd, die in eerste instantie is bestemd voor ambtenaren van gemeente of provincie die niet bekend zijn met het begrip, maar ook kan functioneren voor ieder ander die niet bekend is met erfgoed en/of erfgoededucatie⁸.

⁶ Blik op erfgoededucatie, De rol van erfgoed in onderwijs. Versie 15 02 2013, pp. 4-5.

⁷ Blik op erfgoededucatie, De rol van erfgoed in onderwijs. Versie 15 02 2013, p. 5.

⁸ Levend verleden: het belang van erfgoededucatie, november 2012.

Voor degenen die professioneel bij erfgoededucatie betrokken zijn, geven de twee notities - *Blik op erfgoededucatie, De rol van erfgoed in onderwijs* (15 februari 2013) en *Levend verleden: het belang van erfgoededucatie* (november 2012) - voldoende duidelijkheid. Het is prettig dat ze er zijn en dat belangstellenden er op kunnen worden gewezen. Maar de grote groep mensen die op een of andere manier betrokken zijn bij erfgoededucatie (basisschoolleerkrachten, parabodocenten, rondleiders in musea en monumenten) heeft geen weet van deze definitiekwesties en heeft er misschien ook amper last van. Degenen die er last van hebben zijn de beleidsmakers en de erfgoed specialisten die weinig grip hebben op wat in het onderwijs gebeurt en het – terecht! – van belang achten dat er op een meer zichtbare manier structureel aandacht voor erfgoed komt.

2 Positionering in het basisonderwijs

Erfgoededucatie komt als leerinhoud in twee leergebieden van het primair onderwijs aan bod: in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld* en in *Kunstzinnige oriëntatie*.

Oriëntatie op jezelf en de wereld

In het eerste leergebied wordt het als volgt verwoord: ‘Leerlingen oriënteren zich ook op de wereld, dichtbij, veraf, toen en nu en maken daarbij gebruik van cultureel erfgoed. Kinderen zijn nieuwsgierig. Ze zijn voortdurend op zoek om zichzelf en de wereld te leren kennen en te verkennen. Die ontwikkelingsbehoefte is een aangrijpingspunt voor dit leergebied. [...] Ook inhoud van andere leergebieden worden betrokken op de ‘oriëntatie op jezelf en de wereld’. Te denken valt aan [...] het gebruik van beelden en beeldend materiaal (kunstzinnige oriëntatie).’

Het betreft de volgende drie kerndoelen:

- 51) De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- 52) De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren, Grieken en Romeinen; monniken en ridders, steden en staten, ontdekkers en hervormers, regenten en vorsten, pruiken en revoluties, burgers en stoommachines, wereldoorlogen en Holocaust, televisie en computer.
- 53) De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie

Door middel van een kunstzinnige oriëntatie maken kinderen kennis met kunstzinnige en culturele aspecten in hun leefwereld. Het gaat bij dit domein om kennismaking met dié aspecten van cultureel erfgoed waarmee mensen in de loop van de tijd vorm en betekenis hebben gegeven aan hun bestaan.

Het gaat bij kunstzinnige oriëntatie ook om het verwerven van enige kennis van de hedendaagse kunstzinnige en culturele diversiteit. Dit vindt zowel op school plaats, als via regelmatige interactie met de (buiten)wereld. Kinderen leren zich aan de hand van kunstzinnige oriëntatie open te stellen: ze kijken naar schilderijen en beelden, ze luisteren naar muziek, ze genieten van taal en beweging. Waar mogelijk worden daarbij onderwerpen gebruikt die samen-

hangen met die uit andere leergebieden. Het onderwijs wordt daardoor meer samenhangend en mede daardoor betekenisvoller voor leerlingen. Maar voorop staat natuurlijk *de authentieke bijdrage van kunstzinnige oriëntatie aan de ontwikkeling van kinderen*.

Het betreft voor dit leergebied ook drie kerndoelen:

- 54) De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55) De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- 56) De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Een eerste analyse van beide leergebieden leert dat erfgoededucatie in het eerst genoemde leergebied een beroep doet op de nieuwsgierigheid van kinderen, die bij voortdurend op zoek zijn om zichzelf en de wereld te leren kennen en te verkennen. Het accent ligt hier ook op tijd, plaats en geschiedenis. In het leergebied kunstzinnige oriëntatie ligt het accent op de kunstbeoefening en de reflectie op de kunsten (en de cultuur), nu en in het verleden.

Positionering in leerplan en kennisbasis leerkrachten primair onderwijs

Om de positie van erfgoededucatie in het primair onderwijs duidelijk te maken moet een afweging plaatshebben van wat erfgoededucatie is en wat in het leergebied 'Kunstzinnige Oriëntatie' aan cultureel erfgoed (kerndoel 56) wordt gedaan.

Het Leerplan beeldende Kunst en vormgeving (Vonkc 2012) is duidelijk over de plaats van cultureel erfgoed: 'De inhoud van het onderwijs in beeldende kunst en vormgeving voor vier- tot veertienjarigen is gericht op het kunnen maken en begrijpen van beelden in hun persoonlijke, esthetische, culturele en maatschappelijke betekenis. Deze inhoud is geformuleerd in de vorm van competenties (toetsbaar gedrag) die een veertienjarige zou moeten tonen na beëindiging van het leerplichtige, funderende onderwijstraject (onderbouw VO)'. Het gaat dan om het maken van beelden en het reflecteren op beelden van jezelf en van anderen in verschillende contexten en tijden, uitgaande van het beeld. En wat voor beeldende kunst en vormgeving geldt is niet zoveel anders voor de andere kunstvakken in het leergebied 'Kunstzinnige Oriëntatie', gezien de beschrijving ervan in termen als productie, reproductie, receptie en reflectie in de kennisbasis leerkrachten primair onderwijs⁹.

Erfgoededucatie wordt in de kennisbasis leerkrachten primair onderwijs genoemd in het leergebied 'Kennis van jezelf en de wereld'¹⁰. De leerstof voor aardrijkskunde moet verbonden worden aan 'actuele thema's en relevante educaties, zoals ontwikkelingseducatie, duurzame ontwikkeling, burgerschapskunde en erfgoededucatie'. Voor geschiedenis ligt het accent in het basisonderwijs op 'de geschiedenis van Nederland en op de lokale en regionale geschiedenis. Waar dat mogelijk is, worden verbanden gelegd met de Europese en de wereldgeschiedenis.

⁹ Commissie Kennisbasis Pabo (2012). *Een goede basis. Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo*. Den Haag: HBO-raad, vereniging van hogescholen, pp. 46-62.

¹⁰ Commissie Kennisbasis Pabo (2012). *Een goede basis. Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo*. Den Haag: HBO-raad, vereniging van hogescholen, pp. 22-34.

Erfgoededucatie speelt bij de ontwikkeling van het historisch denken en redeneren een belangrijke rol. Het kunnen aanraken van authentieke objecten is voor kinderen heel motiverend. In erfgoedlessen is vaak volop gelegenheid tot verbeelding en inleving, wat bijvoorbeeld kan bijdragen aan een rijker beeld en een beter begrip van historische verschijnselen en periodes. Leerlingen kunnen aan de hand van erfgoed bovendien zicht krijgen op wat veranderd is en wat hetzelfde gebleven is. Dit draagt bij aan de ontwikkeling van historisch besef.'

Positionering in de praktijk

Voor de Monitor Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs (2009) is een steekproef getrokken van 800 scholen uit de populatie scholen voor basisonderwijs en speciaal basisonderwijs (in totaal ongeveer 7000 scholen), evenwichtig verdeeld over regio, stedelijkheid en denominatie. Van 500 scholen zijn gegevens ontvangen, hoewel niet alle scholen de hele vragenlijst doorlopen hebben. De respons was uiteindelijk 63%.

Van de ondervraagde basisscholen besteedt 83% aandacht aan erfgoededucatie, aldus de monitor. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het opnemen van erfgoededucatie in de cultuurmenu's van de lokale en provinciale aanbieders, waarmee steeds meer scholen zijn gaan werken in de afgelopen jaren. Want er is weinig zicht op wat er feitelijk gebeurt op het gebied van erfgoededucatie in de basisschool. Niet alleen omdat niet duidelijk is welke activiteiten, excursies en lessen er onder geschaard kunnen worden, maar ook omdat het sterk afhankelijk is van de invulling die iedere school aan het curriculum geeft, van de mogelijkheden en onmogelijkheden die de omgeving van de school bieden en van de competenties en interesses van de leerkrachten.

Dat de basisscholen niet precies weten wat onder erfgoededucatie moet worden geschaard blijkt ook uit de antwoorden op de vraag naar het aantal uren dat een school uittrekt voor erfgoededucatie. Deze zijn niet betrouwbaar en worden in de monitor dan ook niet gegeven. De bedoeling was dat de school het aantal uren per jaar zou aangeven in respectievelijk groep 2, 4 en 7. De spreiding in de antwoorden is echter dermate groot en wijkt zo af van voorgaande metingen, dat het lijkt alsof sommige scholen het aantal uren per week hebben ingevuld en andere het aantal uren per jaar.

Erfgoed komt volgens de monitor vooral aan de orde bij de zaakvakken, namelijk bij 88% van de scholen (en veel minder bij de kunstvakken). Bij twee derde van de scholen maakt het onderdeel uit van het cultuurmenu op school (samengesteld geheel van kunsteducatie, erfgoededucatie en of media-educatie) en of krijgt het een plek in vakoverstijgende projecten en thema's. Veel minder vaak is erfgoededucatie onderdeel van omgevingsonderwijs (35%) of overige kennisgebieden (15%).

Volgens het vakoverleg erfgoedconsulenten geldt specifiek voor goede erfgoededucatie:

- is leren met en over erfgoed;
- draagt bij aan het leren van geschiedenis (historisch besef);
- geeft zicht op cultuur en historische achtergronden van anderen en van jezelf, waardoor je een verantwoordelijke houding kunt aannemen ten opzichte van je medemens;
- richt zich met name op de eigen omgeving van de leerlingen;
- verbindt het kleine verhaal (dichtbij en concreet) met de 'grote' geschiedenis;
- heeft context nodig en reflectie: *weten* wat je beleeft om werkelijk betekenis te kunnen geven aan je omgeving;

- is dynamisch/draagt dualiteit in zich: goede erfgoededucatie leert kinderen dat er vele kanten aan één zaak zitten en voorkomt één-dimensionaal denken. Je wordt als het ware uitgenodigd om je te verplaatsen in anderen;
- leent zich voor vakoverstijgend werken;
- draagt bij aan het ontwikkelen van diverse competenties (zoals onderzoeken, vragen stellen, samenwerken, presenteren) en vaardigheden.¹¹

3 Analyse recent ontwikkelde leerlijnen erfgoededucatie

Op allerlei plekken in Nederland worden doorgaande leerlijnen erfgoededucatie ontwikkeld – mede dankzij de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit. Na uitvoerig deskresearch en navraag bij het Vakoverleg Erfgoedconsulenten, vonden we 27 leerlijnen erfgoededucatie. Deze zijn in bijlage 1 volgens een vast stramien beschreven. De door ons gevonden doorlopende leerlijnen erfgoededucatie zijn weliswaar in een tabel (figuur 1) geplaatst en gekarakteriseerd, maar gezien vanuit de aanpak, omvang, inhoud en uitwerking zijn deze eigenlijk niet goed vergelijkbaar. Onze vergelijking is dan ook vooral gebaseerd op de doelen die nagestreefd worden. Vier ervan zijn gericht op Nederlands erfgoed in het algemeen of op een specifieke erfgoeddiscipline - zoals het medium film - om die meer onder de aandacht te brengen. De overige leerlijnen zijn regionaal en of lokaal georiënteerd. Elf leerlijnen vermelden uitdrukkelijk dat ze vakoverstijgend of multidisciplinair bedoeld zijn - met vakken als geschiedenis, aardrijkskunde en CKV.

Meer dan twee derde van de aanbieders van leerlijnen rapporteren op welke kerndoelen de leerlijnen aansluiten. In alle gevallen is dit op het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. In negen van de leerlijnen betreft dit ook het leergebied 'Kunstzinnige Oriëntatie'. Er is door ons niet nagegaan of dit voor alle drie de kerndoelen geldt (54, 55 en 56) of enkel voor het kerndoel 56, waar ook 'enige aspecten van cultureel erfgoed' aan de orde moeten zijn. Verder wordt bij sommige leerlijnen gesteld dat zij aansluiten bij de tijdvakken van De Rooy¹² (3x) of de Canon van Nederland¹³ (3x). Als doel noemen de meeste leerlijnontwerpers het vergroten van de betrokkenheid van kinderen bij (de geschiedenis van) de eigen omgeving of dat leerlingen de belangrijkste erfgoedinstellingen in de lokale en regionale omgeving leren kennen.

Waarschijnlijk worden er in de komende jaren nog meer lokale of regionale erfgoedleerlijnen ontwikkeld in het kader van de matchingsregeling Cultuureducatie met Kwaliteit. Bij deze regeling is het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn immers een van de activiteiten waarvoor subsidie kon worden aangevraagd.

¹¹ Blik op erfgoededucatie, De rol van erfgoed in onderwijs. Versie 15 02 2013, p. 6.

¹² Rooy, P de.(2001). *Verleden, heden en toekomst: advies van de commissie historische en maatschappelijke vorming*. Enschede: SLO.

¹³ Commissie ontwikkeling Nederlandse canon (2006). *De canon van Nederland*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Leerlijnen erfgoededucatie	Kerndoelen		
	Oriëntatie op jezelf en wereld	Kunstzinnige Oriëntatie (54, 55)	Andere
Nederland - algemeen	x	-	-
Nederland-Canonhelden	x	x	-
Nederland - filmjuwelen	x	-	-
Nederland - kunstkabinet	x	x	-
Werelderfgoed	x	-	-
Noord-Holland - Gooi, Vecht- en Eemstreek	niet vermeld		
Noord-Holland - Den Helder	x	-	-
Noord-Holland - Haarlemmermeer	x	-	x
Noord-Holland - Hilversum	niet vermeld		
Noord-Holland - Velsen	niet vermeld		
Noord-Holland - Zaanstreek	x	x	x
Noord-Holland - Zandvoort	niet vermeld		
Zuid-Holland - Rotterdam	nog niet bekend		
Zuid-Holland - Leiden	x	x	x
Zuid-Holland - Kinderdijk	x	x	x
Zuid-Holland - Schiedam	x	x	x
Groningen - Eemsmond	x	-	x
Groningen - Marum	x	x	x
Friesland - Hessels Hûs	niet vermeld		
Drenthe - Aa en Hunze	x	-	-
Overijssel - Hengelo	x	-	x
Gelderland - Culemborg	niet vermeld		
Gelderland - Elburg	niet vermeld		
Gelderland - Tiel	x	x	x
Utrecht - Landschap Erfgoed Utrecht	x	x	
Noord-Brabant - Erfgoed Brabant	x	-	x
Noord-Brabant - Breda	x	-	-
Noord-Brabant - Tilburg	x	x	x
Limburg	niet vermeld		

Figuur_1_Overzicht van leerlijnen erfgoededucatie en de daarbij genoemde kerndoelen primair onderwijs

Erfgoededucatie in de kinderopvang

Met projecten als 'Wat een schat!' en 'Overgisteren' werken peuters en kleuters spelenderwijs aan erfgoededucatie. Onderzocht is in hoeverre via deze erfgoedprojecten een basis wordt gelegd voor de leerlijnen van wereldoriëntatie. In Nederland zijn er geen vastgestelde doelen voor wereldoriëntatie en erfgoededucatie in de kinderopvang. Engeland heeft standaarden

geformuleerd in Early Years Foundation Stage (EYFS) die gebruikt worden in alle educatieve programma's in de kinderopvang voor kinderen van nul tot vijf jaar. In een schema worden de tussendoelen van de twee Nederlandse projecten vergeleken met de Engelse standaarden. Deze blijken overeenkomsten te hebben. Een doorgaande leerlijn voor erfgoededucatie start bij peuters. Zie: <http://www2.cultuurnetwerk.nl/webopac/LinkToVubis.csp?DataBib=2:48379>
<http://www.onderwijsdatabank.nl/80672/>

4 Actoren in en rondom de basisschool

De school kan bij het vormgeven van erfgoededucatie gebruik maken van de kennis van tal van verschillende actoren.

- Het eigen docententeam. Vaak is er iemand tussen die veel van de omgeving en zijn geschiedenis weet.
- Actieve beheerders van materieel erfgoed in de buurt, zoals bij voorbeeld oudheidkamers, musea, molens, monumenten. Zij bieden vaak ook rondleidingen voor het onderwijs aan.
- Lokale of regionale erfgoedinstellingen. Zij hebben mensen in dienst die een aanbod voor scholen samenstellen en/of de plaatselijke erfgoedbeheerders ondersteunen bij educatie.
- Ouders, die enthousiast zijn over een bepaald aspect van erfgoed en graag over hun passie vertellen. Zij kunnen bij voorbeeld verbonden zijn aan een van de onder b. genoemde voorbeelden, maar het kan ook zijn dat zij lid zijn van de plaatselijke heemkundevereniging of alles weten van het landschap in de omgeving.

Wat doen leerlingen bij erfgoededucatie (in percentages)	%
Leerlingen bezoeken historische musea	85
Leerlingen maken gebruik van verhalen, tradities en gewoonten	80
Leerlingen gebruiken de cultuurhistorische omgeving van de school	71
Leerlingen bezoeken monumenten	67
Leerlingen werken met concrete voorwerpen en objecten	48
Leerlingen bezoeken archeologische vindplaatsen	15
Leerlingen bezoeken archieven	13

Figuur_2_ Wat doen leerlingen bij erfgoededucatie (Oomen et al. 2009)

De overgrote meerderheid van de scholen bezoekt met de leerlingen historische musea en gebruikt de cultuurhistorische omgeving van de school in het onderwijs. Bijna de helft van de basisscholen werkt meerdere keren per jaar met leskisten voor erfgoededucatie¹⁴. Het aantal scholen dat op structurele wijze aandacht besteedt aan erfgoededucatie, is heel gering. Maar inmiddels komt daar – mede dankzij de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit – enige verandering in. Op allerlei plekken worden doorgaande leerlijnen ontwikkeld, óók specifiek voor erfgoededucatie. En ook al verstaat iedereen iets anders onder dit begrip, in de mees-

¹⁴ Oomen, C., Visser, I., Donker, A., Beekhoven, S., Hoogeveen, K. & Haanstra, F. (2009). *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs*. Monitor 2008-2009. Utrecht/Amsterdam: Oberon, Sardes, Universiteit Utrecht, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

te gevallen omvat een leerlijn in ieder geval meer dan één project of activiteit.

In een aantal regio's en provincies wordt op dit moment in een samenwerkingsverband tussen erfgoedinstelling en scholen gewerkt aan een doorlopende leerlijn erfgoededucatie (Oomen et al. 2009).

5. Omvang en bereik erfgoededucatie provinciale ondersteunende instellingen

In het overzicht op de volgende pagina's hebben de erfgoedinstellingen op ons verzoek zelf ingevuld wat zij aan activiteiten op het terrein van erfgoededucatie uitvoeren. Wij vroegen welke kunsteducatie-activiteiten zij ondernemen voor het onderwijs. Uit hun blijkt dat de aandacht van de 18 instellingen vooral uitgaat naar informatie (15), scholing en advies (13). Aan onderzoek en innovatie wordt het minst aandacht besteed (5).

Voorts is gevraagd naar de activiteiten van de achttien erfgoededucatie-instellingen voor collega-erfgoededucatie-instellingen. Ook hier scoren de activiteiten informatie (13) en advies (12) hoog. Scholing wordt minder uitgevoerd voor collega-instellingen dan voor het onderwijs het geval is (10). Ook nu wordt aan onderzoek het minst aandacht geschonken (5).

Opvallend is dat Kunstbalie (Noord-Brabant) geen erfgoededucatie-activiteiten onderneemt. Het werkt wel samen met de Brabantse instelling Erfgoed Brabant, die daarvoor ingericht is. Tevens valt op dat Edu-Art Gelderland, Kunstgebouw Zuid-Holland en Kunst Centraal Utrecht geen erfgoededucatie-activiteiten doen voor hun collega-instellingen. In deze provincies is deze taak blijkbaar belegd - zoals uit de tabel blijkt - bij provinciale partners zoals Gelders Erfgoed, Erfgoedhuis Zuid-Holland en Landschap Erfgoed Utrecht. In Flevoland zijn twee instellingen provinciaal werkzaam en geen van beide werkt voor collega-instellingen (er is wel een museumconsulent werkzaam).

Uit de tabel wordt ook zichtbaar dat Overijssel en Limburg geen voorzieningen hebben voor erfgoededucatie.

Omvang en bereik erfgoededucatie provinciale ondersteunende instellingen

		Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor het onderwijs					Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor collega-erfgoededucatie-instellingen						
Activiteiten	Instelling	Informatie	Onderzoek en innovatie	Advies	Promotie	Scholing	Projecten	Informatie	Onderzoek en innovatie	Advies en ondersteuning	Promotie	Scholing	Opmerkingen
		Museumhuis Groningen	Indirect, via instellingen	ja	Indirect, via instellingen	ja	-	ja	ja	-	ja	ja	
Kunststation C Groningen	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	Samen met Museumhuis	-	-		
IVAK Groningen	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	-		
Keunstwurk Friesland	ja	indirect	ja	ja	ja	ja	ja	indirect	ja	ja	ja		
Museum-federatie Fryslan	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja		
K&C Drenthe	ja	-	ja	ja	ja	ja	ja	-	ja	ja	ja		
Nieuw Land Flevoland	ja	-	-	ja	-	ja	ja	-	-	-	-	Museumconsulent vanuit NL voedt wel erfgoedinstellingen	
FleCk Flevoland	ja	-	ja	-	ja	ja	-	-	-	-	-	Sinds november 2013 bestaat FleCk. Daarvoor Kubus Flevoland.	
Landschap Erfgoed Utrecht (LEU)	ja	Onderzoek incidenteel Innovatie wel	ja	ja	ja	ja	ja	incidenteel	ja	ja	ja		

	Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor het onderwijs						Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor collega-erfgoededucatie-instellingen						
Activiteiten	Informatie	Onderzoek en innovatie	Advies	Promotie	Scholing	Projecten	Informatie	Onderzoek en innovatie	Advies en ondersteuning	Promotie	Scholing	Opmerkingen	
Instelling													
Kunst Centraal Utrecht	samen met LEU	-	samen met LEU	samen met LEU	samen met LEU	samen met LEU	-	-	-	-	-		
Cultuurcompagnie NH	ja	-	ja	ja	ja	-	ja	ja	ja	ja	ja		
Erfgoedhuis Zuid-Holland	-	-	-	-	-	Ja: Erfgoedlijnen, provincie Zuid-Holland	ja	-	ja	ja	ja	Vanwege bezuinigingen is er nog één consulent educatie in dienst	
Kunstgebouw Zuid-Holland	Ja, specifiek in het kader van CmK	-	Ja, specifiek in het kader van CmK	Enigszins in het kader van CmK	Ja, specifiek in het kader van CmK	Samen met Museumgroep Leiden	-	-	-	-	-		
SCEZ Zeeland	ja	-	ja	ja	ja	ja	ja	-	ja	ja	ja		
Erfgoed Brabant	ja	-	ja	ja	ja	ja	ja	-	ja	ja	ja		
Kunstbalie Noord-Brabant	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

	Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor het onderwijs						Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor collega-erfgoededucatie-instellingen					
Activiteiten	Informatie	Onderzoek en innovatie	Advies	Promotie	Scholing	Projecten	Informatie	Onderzoek en innovatie	Advies en ondersteuning	Promotie	Scholing	Opmerkingen
Instelling												
Edu-Art Gelderland	ja	ja	ja	-	ja	Ja	-	-	-	-	-	Per 1-6-2014 fusie met KCG. EDU-ART werkt samen met Gelders Erfgoed rond de erfgoededucatietaak. De uitvoering hiervan is belegd bij Gelders Erfgoed.
Gelders Erfgoed	-	-	-	-	-	-	ja	ja	ja	-	ja	idem

Figuur_3_Activiteiten van erfgoededucatie-instellingen voor het onderwijs en voor collega erfgoededucatie-instellingen

6 Analyse omvang en inhoud erfgoededucatie in de Matchingsregeling CeK

In het kader van het landelijk programma Cultuureducatie met Kwaliteit wordt in 54 regio's van Nederland - regionale gebieden in Zuid-Holland, grote gemeenten en provincies - gewerkt aan een doorlopende leerlijn voor de schoolvakken in het leergebied kunstzinnige oriëntatie én aan professionalisering van de leerkracht om deze leerlijn in lessituaties uit te kunnen voeren. Daarnaast heeft SLO de opdracht om een landelijk leerplankader op te stellen waaraan de in de regio's ontwikkelde leerlijnen zich kunnen toetsen en waarmee zij zich dienen te verhouden. Het SLO-leerplankader wordt in maart 2014 gepubliceerd.

In de regio's, die vrijwel heel Nederland beslaan, werken de penvoerders - vaak provinciaal ondersteunende instellingen en centra voor de kunsten - samen met culturele instellingen en basisscholen, waarvoor de leerlijnen en de professionalisering voornamelijk bedoeld zijn.

In de analyse van de subsidieaanvragen voor de Matchingsregeling Cultuureducatie met Kwaliteit 2013-2016¹⁵ is terug te vinden of in deze regio's leerlijnen worden ontwikkeld voor erfgoededucatie. De analyse is verricht op de vier activiteiten waarvoor een aanvraag kon worden gedaan:

1. Ontwikkeling, verdieping en vernieuwing van curriculum voor leergebied kunstzinnige oriëntatie teneinde doorgaande leerlijnen te realiseren; alle 53 aanvragers hebben deze activiteit in hun plan opgenomen;
2. Bevordering van vakinhoudelijke deskundigheid van leerkrachten, inclusief vakdocenten en educatief medewerkers; voor deze activiteit vragen 52 aanvragers subsidie;
3. Versterking van relatie van school met lokale culturele en sociale omgeving staat als activiteit in het plan van 45 aanvragers;
4. Ontwikkeling van instrumenten voor beoordeling culturele ontwikkeling leerlingen staat in het plan van 21 aanvragers.

Cultuuruitingen waar aanvragers in curriculum en doorgaande leerlijnen aandacht aan willen besteden zijn in ieder geval muziek, beeldende kunst, theater en dans. Zij noemen – in meer dan de helft van de aanvragen – ook erfgoed en daarnaast schrijven en of literatuur en nieuwe media. Naast de aandacht voor afzonderlijke cultuuruitingen is er ook aandacht voor 'cultuureducatie' in het algemeen of voor 'cultuuronderwijs', waarbij al dan niet verwezen wordt naar Cultuur in de Spiegel. Omdat professionalisering van leerkrachten vaak in samenhang met de ontwikkeling van het curriculum (doorlopende leerlijn) is gepland, is die veelal gericht op meerdere of alle kunstdisciplines (en vaak ook op erfgoed) of op cultuureducatie of cultuuronderwijs in het algemeen. Voor de derde activiteit – gericht op duurzame samenwerking tussen school en culturele omgeving – zijn aanvragers veel minder concreet over cultuuruitingen waarop deze activiteit gericht is. De helft van deze aanvragen gaat over 'activiteiten in de wijk' of 'buitenschoolse activiteiten', mogelijk om het lokale karakter van de samenwerking te benadrukken. Bij het ontwikkelen van een beoordelingsinstrument wordt in bijna alle gevallen gesproken van een 'breed instrumentarium', gericht op alle kunstdisciplines (Hagenaars et al: 7).

¹⁵ Hagenaars, P. Hoorn, M. van & Ijdens, T. (2013). *Plananalyse aanvragen matchingsregeling Cultuureducatie met Kwaliteit 2013-2016*. Utrecht: LKCA.

Op welke wijze aandacht aan erfgoedonderwijs wordt gegeven is uit de aanvragen niet goed op te maken. Dat zal blijken bij de (tussentijdse) evaluatie van de regeling. Bovendien wordt dit voor een aantal deelnemers zichtbaar in de Gevalsstudie Cultuureducatie met Kwaliteit die het LKCA in de werkingsperiode 2013-2016 bij negen deelnemers uitvoert.

7 Inventarisatie landelijke sleutelorganisaties

Landelijke sleutelorganisaties erfgoededucatie in het primair onderwijs

Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst

De landelijke erfgoededucatietaak ligt bij het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). Aan deze taak wordt onder meer invulling gegeven via de portal erfgoededucatie, samenwerkingsverbanden, de LinkedIn groep erfgoededucatie, de Leerstoel Historische Cultuur en Educatie. Ook worden jaarlijks bijeenkomsten georganiseerd.

Centrum voor Historische Cultuur

Prof. Dr. Carla van Boxtel is bijzonder hoogleraar bij het Centrum voor Historische Cultuur (CHC) van de Erasmus Universiteit Rotterdam en prof. Dr. Maria Grever is directeur van dit Centrum. De 'Leerstoel Historische Cultuur en Educatie' richt zich op geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie.

Fonds voor Cultuurparticipatie

Landelijk Fonds dat vernieuwende initiatieven ondersteunt die actieve deelname aan cultuur teweeg brengen door alle inwoners van Nederland. Met de programmalijs Regeling Versterking Actieve Cultuurparticipatie (2013-2016) wil het Fonds bijdragen aan het versterken van de erfgoedsector en met name aan het levend houden van immaterieel erfgoed. Voor de regeling stelt het Fonds jaarlijks € 650.000 beschikbaar.

Stichting Entoen.nu

Stichting Entoen.nu stimuleert het gebruik van de canon van Nederland in het onderwijs en de samenleving. Dit gebeurt onder meer via de gelijknamige website, waar de vijftig vensters in woord en beeld worden gepresenteerd. Per 2014 stopt OCW de subsidiëring; er wordt gezocht naar een alternatieve financiering.

Nederlands Openluchtmuseum

Doelstelling van het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem is het stimuleren van interesse in de geschiedenis van het dagelijks leven in Nederland, respect voor het Nederlandse culturele erfgoed, begrip voor eigen en andermans culturele identiteit.

Interne cultuurcoördinator (icc)

Landelijk project (ondergebracht bij het LKCA) dat tot doel heeft te zorgen dat er op alle basisscholen in Nederland minstens één interne cultuurcoördinator werkzaam is. In het opleidingstraject is ook aandacht voor erfgoededucatie. De opleidingen worden decentraal gegeven.

Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) stelt zich ten doel het versterken van volkscultuur en immaterieel erfgoed door beide te promoten en toeganke-

lijk te maken, door de sector te stimuleren en te professionaliseren en door de participatie te bevorderen.

Museumvereniging, Sectie Publiek en Presentatie

De Sectie Publiek en Presentatie van de Museumvereniging (MV) houdt zich bezig met educatie. De sectie heeft als doel het bevorderen van de professionalisering van museummedewerkers die werkzaam zijn op het terrein van museumpresentaties, -educatie en publieksbegeleiding.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed onderzoekt welke aspecten van het erfgoed het beste zijn om te bewaren. En hoe die cultuurhistorische waarden het beste onderhouden kunnen worden. Op basis van dat onderzoek adviseert de dienst anderen over het behoud van de waardevolle elementen. En denkt mee bij het ontwikkelen van plannen.

Rijksmuseum Amsterdam

Als nationaal instituut biedt het Rijksmuseum een representatief overzicht van de Nederlandse kunst en geschiedenis vanaf de Middeleeuwen en belangrijke aspecten van Europese en Aziatische kunst. Het multidisciplinaire educatieve centrum van het Rijksmuseum is ondergebracht in de historische Teekenschool.

Landelijke samenwerkingsverbanden

Vakoverleg consulenten erfgoededucatie

Platform voor de vertegenwoordigers van erfgoededucatie bij de provinciale erfgoedhuizen. Op de bijeenkomsten van het netwerk wordt informatie uitgewisseld over ontwikkelingen binnen de overheid, bij de landelijke organisaties en over wat er in de verschillende provincies speelt. Per jaar worden vier bijeenkomsten georganiseerd die gefaciliteerd worden door het LKCA.

Platform erfgoededucatie

In het Platform Erfgoededucatie houden OPEN, de Reinwardt Academie, het Centrum voor Historische Cultuur van de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het LKCA elkaar op de hoogte van activiteiten en bespreken ontwikkelingen en thema's met betrekking tot erfgoededucatie. Ook Directie Erfgoed van OCW is onderdeel van dit platform. Het LKCA is voorzitter van het platform.

Landelijk Contact van Museumconsulenten

Het Landelijk Contact van Museumconsulenten (LCM) is het samenwerkingsverband van de provinciaal museumconsulenten in Nederland. De ondersteuning van musea, met als doel kwaliteitsverbetering en vergroting van het publieksbereik, is de kern van het werk van de museumconsulent.

Bijlage 1 Overzicht leerlijnen¹⁶ erfgoededucatie in Nederland

Nederland

De volgende (thematische) leerlijnen zijn beschikbaar: *De Gouden Eeuw, De Eenheidsstaat, De moderne samenleving, Een tijd van oorlogen en 'Van nul tot nu'*

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8. De leerlijnen zijn thematisch vormgegeven; alle groepen werken gedifferentieerd binnen een gezamenlijk thema.

2. *Doorlopend?*

Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Ja. Erfgoededucatie valt zowel onder Kunstzinnige oriëntatie als Oriëntatie op jezelf en de wereld. In dit laatste oriënteren leerlingen zich op hun omgeving, waarbij ze gebruik maken van cultureel erfgoed. Erfgoed is nauw verbonden met geschiedenis en het ontwikkelen van historisch besef, dat ook onder laatstgenoemd leergebied valt.

4. *Wat is de omvang?*

Een leerlijn bestaat doorgaans uit 5 onderwerpen (5 lessen), binnen historische samenhang en context van het gekozen thema. De leerlijnen zijn een goede basis voor een (breed) schoolproject, en sluiten daarnaast aan bij de actualiteit. Het basispakket omvat 5 lessen, lesmateriaal en een lesbrief voor de docenten met aanvullende lesideeën. Facultatief kunnen er extra (expressie-)lessen worden afgenomen.

5. *Wat is het doel?*

Niet vermeld.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Combinatie met expressieve verwerkingslessen is mogelijk (beeldend. Drama, muziek, dans, animatie en fotografie)

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://kunstkrul.nl/leerlijn.html>

Nederland

Canonhelden

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 5-8

2. *Doorlopend?*

Ja. Misschien in een andere betekenis opgevat:

- *Canonhelden* is uitstekend in te zetten als lange leerlijn: lesstofvervangend of in combinatie met de eventuele op school gebruikte geschiedenisleerlijn: *De bloei van de Gouden Eeuw*. Michiel de Ruyter, Hugo de Groot, Rembrandt, De Atlas Major van Blaeu, Spinoza, Buitenhuisen.
- *De eenheidsstaat, een constitutionele monarchie*. Buitenhuisen, Eise Eisinga, De patriot-

¹⁶ De meeste van deze 'leerlijnen' voldoen niet aan de definitie, zoals SLO die hanteert (2009). Een leerlijn is een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden naar een einddoel. Vaak is een leerlijn uitgewerkt in een vakdiscipline met competenties die leerlingen in groep 1 tot en met 8 verwerven.

ten, Napoleon Bonaparte, Koning Willem I, De Grondwet.

- *Het ontstaan van de moderne samenleving*. De eerste spoorlijn, Verzet tegen kinderarbeid, Vincent van Gogh, Aletta Jacobs, De Eerste Wereldoorlog, De Stijl.
- *Tijd van oorlogen*. De Eerste Wereldoorlog, De Stijl, De crisisjaren, De Tweede Wereldoorlog, Anne Frank, Indonesië.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

50, 51, 52, 53, 54, 56; Canon van Nederland

4. *Wat is de omvang?*

Canonles: in de canonles behandelt een van de vertellers van Stichting KunstKrul de geschiedenis canon in het algemeen en het gekozen venster in het bijzonder. Hij/zij maakt hierbij gebruik van materialen uit de (meegebrachte) leskist.

- Canonkist: de canonkist geeft met veel inspirerende voorwerpen, lesideeën en bijpassend jeugdboek (voor de schoolbibliotheek) genoeg handvatten voor de leerkracht om het thema te verdiepen.
- Canonkunst: Een beeldend kunstenaar bezoekt de school en geeft een les gebaseerd op het leven en de tijd van de canoneheld. Creatieve verwerking staat hier centraal.
- Canoneheld; de held in de klas! Een echte acteur bezoekt als canoneheld de school. Dé kans voor leerlingen om hem/haar het hemd van het lijf te vragen. De acteur neemt na afloop de canonkist mee.

5. *Wat is het doel?*

Wanneer een kind begrijpt hoe grote gebeurtenissen en veranderingen in het verleden tot stand kwamen, leert hij/zij ook nadenken over mogelijkheden en oplossingen voor de toekomst.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Multidisciplinair

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://kunstkrul.nl/canonehelden.html>

Nederland

'Filmjuwelen' is het filmerfgoed programma van EYE voor het primair én voortgezet onderwijs. Het programma is de eerste doorlopende leerlijn erfgoededucatie gericht op film. Filmjuwelen geeft inzicht in de veranderlijkheid van de beeldcultuur en in de ontwikkeling van normen en waarden en hoe die terug te vinden zijn in film.

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

PO en VO

2. *Doorlopend?*

Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Niet vermeld.

4. *Wat is de omvang?*

Workshops, filmvoorstellingen, een begeleid bezoek aan de Basement van EYE, dvd's en lesmateriaal. Of het nu in de klas is of bij EYE, de programmaonderdelen zijn aan te passen aan elk niveau en bieden aanknopingspunten bij diverse vakken. Voor scholen die niet in staat zijn EYE te bezoeken zijn [dvd's en lesmateriaal](#) beschikbaar. Alle onderdelen zijn te combineren binnen één bezoek aan EYE maar ook onafhankelijk van elkaar te beleven.

5. *Wat is het doel?*

Film als erfgoed wordt in de spotlights geplaatst. Door deze aanpak krijgen de leerlingen een verrassende kijk op heden, verleden en toekomst. Het heden is hierbij een bekend uitgangspunt en dient als opstapje naar het verleden en de toekomst.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Ja. Niet specifiek benoemd.
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.eyefilm.nl/filmjuwelen>

Nederland

Kunstkabinet

Doorgaande leerlijn cultuureducatie, waaronder een leerlijn erfgoededucatie

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja
4. *Wat is de omvang?*
Iedere les start met een introductiefilmpje waarin het onderwerp van de les wordt uitgelegd en er een grote hoeveelheid beeldmateriaal langs komt over dit onderwerp. Kunstwerken en kunstenaars komen hier in beeld en aan het woord. Leerlingen bouwen zo op jonge leeftijd een eigen interne beeldbank op over kunst en cultureel erfgoed. Ze maken kennis met diverse kunstvormen, kunststromingen, kunstenaars en culturele tijdvakken en gebeurtenissen. Met opbergmeubel:
  - inclusief alle materialen en benodigdheden;
  - kunst- & erfgoedbeschouwingsfilmpjes (groep 1 t/m 8);
  - leerlingenlesbrieven (groep 1 t/m 8);
  - leerkrachthandleidingen (groep 1 t/m 8);
  - map 'Mijn Kunstverzameling' (36 stuks).
5. *Wat is het doel?*
Niet vermeld.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
http://www.hetkunstkabinet.nl/Files/Billeder/HetKunstKabinet/Minitheater-Blikopener/Folder_HKK_gratis_kunstjuf.pdf
<http://www.hetkunstkabinet.nl/Admin/Public/DWSDownload.aspx?File=%2fFiles%2fFile%2fHetKunstKabinet%2fDocumenten%2fbrochureHKKwebsite.pdf>

Werelderfgoed

World heritage in young hands

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Niet vermeld
2. *Doorlopend?*
Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Aansluiting bij de Tijdvakken van De Rooy en verschillende vensters van de Canon van Nederland: De Beemster, De grachtengordel, De Stijl en Suriname en de Nederlandse Antillen.

4. *Wat is de omvang?*

Het lespakket WHIYH en de bijbehorende lesactiviteiten en opdrachten zijn onderverdeeld in vijf thema's: de Werelderfgoedconventie, Werelderfgoed en identiteit, Werelderfgoed en toerisme, Werelderfgoed en milieu en Werelderfgoed en een cultuur van vrede

5. *Wat is het doel?*

Leerlingen leren en ervaren de waarde van het werelderfgoed; geen heden zonder verleden en geen toekomst zonder heden. Door de samenhang van de geschiedenis te kennen, weten we wat we nu willen behouden en beheren voor de toekomst. De werelderfgoederen inspireren nieuwe generaties voor de toekomst, bijvoorbeeld in het denken over natuur en technische toepassingen.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Ja. Multidisciplinair met vakken als mens en maatschappij, mens en natuur, kunst en cultuur, geschiedenis, aardrijkskunde, Nederlands, economie, filosofie, biologie, maatschappijleer, loopbaanoriëntatie en begeleiding, techniek, culturele en kunstzinnige vorming en Engels met elkaar te verbinden aan werelderfgoed

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

http://unesco.nl/sites/default/files/dossier/handleiding_whiyh_def.pdf

<http://www.unesco.nl/lesmateriaal-over-werelderfgoed>

Noord-Holland

Omgevingseducatie regio Gooi, Vecht- en Eemstreek.

Verschillende lokale leerlijnen erfgoededucatie. De leerlijn bestaat uit kant-en-klare leskoffers met handleiding, foto's, kaarten en diverse materialen.

Erfgoededucatie Bussum

Groep 3-4	Het Leven Vroeger
Groep 5-6	Jagers en boeren in het Gooi
Groep 7	De Hollandse waterlinie, Fort werk IV, vesting Naarden
Groep 8	Ruimte voor Bussum

Kunst- en Omgevingseducatie Laren

Groep 1-2	De boerderij
Groep 1-2	Met Spot en Laila naar het museum
Groep 3-4	Lievelingen, een kunstproject met het Singermuseum
Groep 3-4	De Larense molen
Groep 5-6	Jagers en boeren in het Gooi
Groep 5-6	Boeren en wevers in Laren
Groep 6-7	De twee kerken
Groep 7-8	Laren, een kunstenaarsdorp, vroeger en hoe nu?
Groep 7-8	Laren, een dorp vol monumenten

Erfgoededucatie Naarden, mijn woonomgeving

Groep 5	Joris in de Middeleeuwse stad Naarden
Groep 6	Comenius in Naarden
Groep 6-7	De Grote Kerk in Naarden
Groep 7	Het Stadhuis Naarden
Groep 8	De Hollandse waterlinie en de Vesting Naarden

Erfgoededucatie Hilversum - Buiten

Groep 5-6	Jagers en Boeren in het Gooi - Prehistorie
Groep 6	Boerendorp Hilversum
Groep 7	Industrialisatie in Hilversum, de tijd van de fabrieken
Groep 8	De omroep vroeger en nu

Erfgoededucatie Weesp, een stadje aan de Vecht

Groep 4	Molen de Vriendschap
Groep 5-6	Graven in de IJzertijd van Weesp
Groep 6	Willem Corneliszoon in de Middeleeuwse stad Weesp
Groep 7-8	Industrialisatie in Weesp, tijd van de fabrieken
Groep 8	Vestingstad Weesp - Hollandse Waterlinie / Stelling van Amsterdam

Erfgoededucatie 'onze veendorpen Kortenhoef-Ankeveen'

Groep 5	De boerderij
Groep 6	Van Moeras naar Veen tot Turf
Groep 7	Buitenplaats Trompenburg
Groep 8	De Hollandse Waterlinie in de eigen omgeving

Erfgoededucatie 'Huizen, een stad aan het water'

Groep 3-4	Mijn Leven
Groep 3-4	Mijn eigen huis - Huizen in Huizen
Groep 5-6	Jagers en Boeren in het Gooi- prehistorie
Groep 5-6	Boeren en Vissers in Huizen
Groep 7-8	Religie en kerken in Huizen
Groep 7-8	Huizen, vroeger en nu

Erfgoededucatie 'Blaricum, Ons Brinkdorp'

Groep 1-2	Mijn Leven
Groep 3-4	Vervoer vroeger en nu in Blaricum
Groep 5-6	Boerendorp Blaricum
Groep 7-8	Blaricum, van boerendorp naar villadorp

Erfgoededucatie 'Muidenberg Ons dorp'

Groep 1-2	Bewaren
Groep 3-4	Mijn huis in Muidenberg

- Groep 5-6 Muiderberg verandert
 Groep 7-8 De Waterlinies rond ons dorp Muiderberg

Erfgoededucatie Loosdrecht

- Groep 6-7 Sypekerk
 Groep 6-7 Kasteelmuseum Sypesteyn

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
1-8
2. *Doorlopend?*
Ja
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Niet vermeld. Gericht op omgevingseducatie.
4. *Wat is de omvang?*
5. *Wat is het doel?*
Niet vermeld
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.omgevingseducatie.nl/site/index.php?m=basisonderwijs>

Noord-Holland

Den Helder

Tijdvakken (regio) Den Helder

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Sluiten aan bij de tijdvakken van Commissie De Rooy (zie <http://www2.cultuurnetwerk.nl/webopac/LinkToVubis.csp?DataBib=2:30768>)
4. *Wat is de omvang?*
De negen leskisten zijn geschikt voor alle groepen en behandelen de volgende tijdvakken:
  1. Den Helder in de IJzertijd
  2. Vikingen in de Noordkop
  3. Kastelen vol Soldaten
  4. Nieuw Land
  5. Leven aan boord en oorlog op zee
  6. VOC schepen op de rede
  7. Oorlog op land en gevaar op zee
  8. Den Helder in de Tweede Wereldoorlog
  9. De Rijkswerf
 De negen Tijdvakken bevatten materiaal over het leven in Den. In iedere kist wordt het tijdvak behandeld aan de hand van de onderwerpen wonen, werken, bewoners, omgeving, vervoer en voedsel. Daarnaast is elke kist voorzien van een handleiding met lessuggesties,

excursies en tips voor de leerkracht.

5. *Wat is het doel?*

Niet vermeld

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Niet vermeld

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.pleinc.nl/etalage/primair-onderwijs/tijdvakken-den-helder>

Noord-Holland

Haarlemmermeer

Doorgaande leerlijn erfgoededucatie Haarlemmermeer 'ToenHaarlemmermeer'

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8

2. *Doorlopend?*

Ja, maar het is ook mogelijk om losse onderdelen te boeken.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Ja, met name 'Oriëntatie op jezelf en de wereld', ook 1,2, 12, 34, 37, 54, 56, 58

4. *Wat is de omvang?*

Leskisten. Bij elk project is er materiaal beschikbaar. Soms is dit al bestaand materiaal en voor een aantal projecten is het nieuw ontwikkeld. Het materiaal bestaat in ieder geval uit een handleiding voor de docenten. Bij het project voor groep 1/2 *Het fotoboek van opa Frans*, voor groep 5 *Monumenten*, voor groep 6 *Stelling van Amsterdam* is een leskist beschikbaar. Bij de andere projecten zijn er opdrachten die u met de leerlingen kunt uitvoeren, vaak aangevuld met lessuggesties. Bij het project voor groep 3/4 *Een doos vol spullen*, groep 7 *Van rattenvanger tot dijkgraaf*, groep 8 *Haarlemmermeer in de Tweede Wereldoorlog* is een museumbezoek onderdeel van het programma.

5. *Wat is het doel?*

Doel van de leerlijn is de betrokkenheid bij de geschiedenis van de eigen omgeving te vergroten. In de loop van de leerlijn komen de leerlingen op bezoek bij de belangrijkste erfgoedinstellingen in Haarlemmermeer.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Niet vermeld.

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.toenhaarlemmermeer.nl/pages/leerlijn>

Noord-Holland

Hilversum

Boerendorp Hilversum van Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 5-8

2. *Doorlopend?*

Ja

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Niet vermeld

4. *Wat is de omvang?*

Het project start met het voorleesverhaal dat in Hilversum speelt 'het kalf van Gerben is weg'. Tijdens het verhaal laat de leerkracht op het digibord foto's zien van boerenbegrippen, zoals de deel, de bedstee en dergelijke. De kinderen doen daarover een werkboekopdracht. In deze les 1 zit ook een korte introductie over tijdlijnen van jezelf, de week en de geschiedenis. Les 2 gaat over plattegronden vergelijken, straatnamen zoeken en kleuren, en over het werk van de boer vroeger en nu. De boerenkleding hangt in de klas. Het liedje: 'In Hilversum, daar op de Kerkbrink' en het versje 'Handje klap' worden aangeleerd. Les 3 is het bezoek aan de Kerkbrink. De Historische kring ontvangt de klas en daarna werken de kinderen in groepjes aan het boerendansje, het versje en een foto-opdracht. In les 4 bezoekt de klas een 'echte' boerderij bij de Hilversumse Meent. De boerin loopt met de hele klas de boerderij rond; daarna gaan de kinderen actief aan de slag met: kunstkoe melken, gras plukken, wol kaarden, oude en nieuwe werktuigen vergelijken en dergelijke. Les 5 is de verwerkingsles, er kan gekozen worden uit diverse eindopdrachten, zoals bouwplaat boerderij en boereneten maken.

5. *Wat is het doel?*
Niet vermeld
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.cult-ed.nl/cursus/getCursus/id/179>

Noord-Holland

Velsen

Leerlijn erfgoededucatie door OBS de Molenweid

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Niet vermeld
4. *Wat is de omvang?*
Een bezoek aan een museum wordt gekoppeld aan lessen (soms met gebruik van een zogenaamde 'leskist').
5. *Wat is het doel?*
Het kind komt in acht jaar tijd met alle musea/instellingen in de regio Velsen in aanraking.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.molenweid.nl/leerlijn-erfgoededucatie/>

Noord-Holland

Zaanstreek

'Mensen van vroeger' (groep 1-2); 'Spullen van vroeger' (groep 3-4); 'Gebouwen van vroeger' (groep 5-6); 'Landschap van vroeger' (groep 7); 'Woorden van vroeger' (groep 8). Dit laatste project was in samenwerking met het Gemeentearchief, maar kan wegens capaciteitsgebrek

niet meer uitgevoerd worden. Het bijbehorende boekje Sterke verhalen uit de Zaan wordt nog wel gebruikt bij een presentatie op scholen:

<https://www.cultuurmenuzaanstreek.nl/index.php?pagina=typischzaans>

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja: per groep verschillend. 51, 54, 56, 58
4. *Wat is de omvang?*
Per groep verschillend.
5. *Wat is het doel?*
Niet vermeld.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld.
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<https://www.cultuurmenuzaanstreek.nl/index.php?pagina=projecteninfo&info=11&toon=erfgoed>
<https://www.cultuurmenuzaanstreek.nl/index.php?pagina=projecteninfo&info=63&toon=erfgoed>
<https://www.cultuurmenuzaanstreek.nl/index.php?pagina=projecteninfo&info=64&toon=erfgoed>
<http://www.cultuurmenuzaanstreek.nl/index.php?pagina=projecteninfo&info=14&toon=erfgoed>

Noord-Holland

Zandvoort

Leerlijn erfgoededucatie

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Niet vermeld
4. *Wat is de omvang?*
Ieder leerkracht kan zelf bepalen hoeveel tijd aan het project wordt en welke lessen gekozen worden.
5. *Wat is het doel?*
De Erfgoedleerlijn heeft als doel jeugd bekend te maken met hun erfgoed, zowel op cultureel en historisch vlak als op sociaal gebied in hun eigen dorp of stad. Leerlingen trots laten zijn op waar ze vandaan komen. Wie of wat je bent wordt mede bepaald door het cultureel erfgoed om je heen. Hoe blijft het in stand en wat zou je in de toekomst zelf voor jouw cultureel erfgoed kunnen betekenen? Door ieder basisschooljaar af te sluiten met een les aan de hand van een leskist en een bezoek aan een culturele instelling blijven deze vragen niet onbeantwoord.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Niet vermeld

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.zandvoortsmuseum.nl/educatie/de-erfgoedleerlijn/erfgoedleerlijn-geopend/>

Zuid-Holland

Rotterdam

Leerlijn erfgoededucatie Erfgoedcoalitie. De acht partijen in de coalitie zijn Museum Rotterdam, Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam (KCR), Stadsarchief Rotterdam, Maritiem Museum Rotterdam, Het Havenmuseum, Nederlands Fotomuseum, OorlogsVerzetsMuseum en Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam.

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8

2. *Doorlopend?*

Ja

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Nog niet bekend

4. *Wat is de omvang?*

Nog niet bekend

5. *Wat is het doel?*

In een transnationale stad als Rotterdam moet het verhaal van de stad voor alle inwoners, ongeacht hun achtergrond, herkenbaar zijn. Erfgoededucatie neemt daarom niet het verleden maar het heden als vertrekpunt. Zo worden de actuele verhalen van de stad verbonden met historische verhalen. Deze aanpak van erfgoededucatie maakt het vanzelfsprekend aan te sluiten bij de belevingswereld van leerlingen en kan het onderwijs extra levendig maken.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Nog niet bekend

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl/nieuws/voor-nederland-unieke-samenwerking-op-gebied-van-erfgoededucatie>

Zuid-Holland

Leiden

Erfgoededucatie Leiden is een gezamenlijk initiatief van acht Leidse erfgoedinstellingen, te weten Hortus botanicus Leiden; Rijksmuseum Volkenkunde; Naturalis; Museum De Lakenhal; Rijksmuseum van Oudheden; Erfgoed Leiden en Omstreken; Japanmuseum Siebold Huis en *Museum Boerhaave*

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8

2. *Doorlopend?*

Ja (wordt hier onder de noemer cultuureducatie aangeboden)

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Nederlands, Oriëntatie op jezelf en de wereld en Kunstzinnige oriëntatie 1,2, 12, 37, 39-41, 51, 56 (groep 1); 1, 2, 12, 23, 28, 37, 39, 40, 41, 43, 56 (groep 2); 1,2, 12, 37, 38, 44, 47, 49,

50, 51, 53, 54, 55, 56 (groep 3); 1, 2, 12, 37, 40, 56 (groep 4); 1, 2, 3, 4, 6, 10, 12, 37, 44, 51, 53, 55, 56 (groep 5); 1, 2, 3, 4, 6, 10, 12, 37, 51, 52, 53, 56 (groep 6); 1, 2, 3, 4, 6, 10, 12, 37, 38, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 56 (groep 7); 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 37, 41, 42, 51, 52, 54, 55, 56 (groep 8)

4. *Wat is de omvang?*

Een Museum en School programma bestaat uit drie dagdelen. Een voorbereidende les in de klas, een dagdeel in het museum en een verwerkingsles in de klas. Bevat ook een handleiding met suggesties voor de voorbereidings- en de verwerkingsles.

5. *Wat is het doel?*

In acht jaar tijd leren zij niet alleen de Leidse musea en hun bijzondere schatten kennen, maar ontdekken ze ook wat een museum is.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Ja, Nederlands, rekenen/wiskunde,

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

[http://www.erfgoededucatieleiden.nl/basisonderwijs/wat is museum en school](http://www.erfgoededucatieleiden.nl/basisonderwijs/wat-is-museum-en-school)

Zuid-Holland

Kinderdijk

Leerlijn Kinderdijk: ontmoet verleden, heden en toekomst van het Hollands Waterbeheer (werelderfgoed)

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 5-8 en leerjaar 1, 2, 3, VO

2. *Doorlopend?*

Ja (wordt hier onder de noemer cultuureducatie aangeboden)

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Nederlands, Oriëntatie op jezelf en de wereld en Kunstzinnige oriëntatie
Ook aansluiting bij de Canon van Nederland

4. *Wat is de omvang?*

Handleiding met onder meer 3 kant-en-klare lessen, bezoek op locatie.

5. *Wat is het doel?*

Leerlingen en studenten leren wat het Werelderfgoed Kinderdijk inhoudt en wat het zo uniek maakt in de wereld. Ze leren respect te hebben voor het verleden, leren wat het betekent dat we in een gebied leven dat onder de zeespiegel ligt en dat we ook in de toekomst zorgvuldig met waterbeheer moeten omgaan.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Ja.

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<https://www.kinderdijk.nl/over-Kinderdijk/geschiedenis/kinderdijk-erfgoed-educatie>
<https://www.kinderdijk.nl/over-Kinderdijk/educatie/lessen>

Zuid-Holland

Schiedam

Schiedam Brandersstad: jouw stad!

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 5-8

2. *Doorlopend?*
Niet vermeld
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Nederlands, Oriëntatie op jezelf en de wereld en Kunstzinnige oriëntatie
Ook aansluiting bij de Canon van Nederland
4. *Wat is de omvang?*
Bezoek op locatie.
5. *Wat is het doel?*
Aan de hand van een doorlopende leerlijn leren leerlingen van groep 5 tot en met groep 8 ieder jaar een beetje meer over de geschiedenis van hun eigen stad. Elke organisatie vertelt zijn eigen verhaal. Waarom heeft Schiedam zoveel molens (de hoogste van de hele wereld!)? Waarom wordt Schiedam ook wel Brandersstad genoemd? Van wie waren de gebouwen langs de Lange Haven?
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.jenevermuseum.nl/educatie/basisonderwijs/>

Groningen

Eemsmond

Doorgaande leerlijn erfgoededucatie Eemsmond. De bedoeling is dat Kunststation C (19 gemeenten), IVAK (3 gemeenten) en CES (gemeente Groningen) samen met het Museumhuis Groningen erfgoedtrajecten voor alle gemeenten gaan ontwikkelen, voor een deel binnen Cultuureducatie met Kwaliteit. Dit project kan als voorbeeld dienen.

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja: per groep verschillend. 9, 12, 37, 38,42, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53
4. *Wat is de omvang?*
Per groep verschillend; vermeld op de website
5. *Wat is het doel?*
Het erfgoededucatietraject laat de leerlingen van de veertien deelnemende scholen in de gemeente Eemsmond, gedurende hun schoolloopbaan, kennis maken met het lokale culturele erfgoed. Zo leren leerlingen van vier tot en met veertien hun omgeving, groep voor groep, beter kennen. Door middel van bezoeken, workshops, presentaties op locatie en bijbehorende verwerkingsopdrachten. En, zo is het streven, in een doorgaande lijn, van primair naar voortgezet onderwijs. De projecten zijn verbonden door het verhaal van Zilvertje. Ieder jaar worden leerlingen voorbereid op het bezoek aan de instelling door een nieuw verhaal van 'Zilvertje en de schatten van Eemsmond'. Monique Beijer heeft de illustraties gemaakt – deze vormen telkens het voorblad in de map, die in het kort alle projecten beschrijft en aan de docenten beschikbaar wordt gesteld. De storyline en de tekst van het lied is geschreven door Lenny Bulthuis. De muziek voor het lied is componeerd door Kor van Dijk.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.kunststationc.nl/lesmateriaal/lokale-cultuur/lokale-cultuur/hunsingo/eemsmond/zilvertje>

Groningen

Marum

Doorgaande leerlijn erfgoededucatie 'Tante van de tijd' Marum.

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja: per groep verschillend. 1, 2, 3, 6, 9, 12, 13, 14, 15, 23, 24, 25, 34, 37, 38, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56
4. *Wat is de omvang?*
Elk bezoek wordt voorafgegaan door een filmpje waarin Gonda Jonker kort vertelt wat leerlingen gaan doen. Daarna zingt zij het 'Tante van de Tijd'-lied, geschreven door Jaspers en Van Dijk (muziek). De filmpjes staan op de cd die bij de docentenhandleiding is geleverd.
5. *Wat is het doel?*
De leerlingen van de deelnemende scholen gaan elk jaar op bezoek bij een andere erfgoedlocatie in de gemeente. Bij elk bezoek horen lessen en activiteiten die zijn afgestemd op de leeftijd van de bezoekende leerlingen. Na hun schoolloopbaan hebben de leerlingen op een actieve en inspirerende manier kennis gemaakt met het erfgoed in hun omgeving.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.kunststationc.nl/lesmateriaal/lokale-cultuur/lokale-cultuur/westerkwartier/marum>

Friesland

Fries erfgoed Hessels Hûs

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Niet vermeld
4. *Wat is de omvang?*
Elke groep doet een of twee lessen op school en daarna de museumles in Museum Martena.
  - Groep 1/2: eten en drinken in de middeleeuwen; Groep 3/4: mens, kleding en hygiëne in de middeleeuwen; Groep 5/6: spelen, leren, werken in de middeleeuwen; Groep 7/8: huis, stad en Friesland
 De lesbrieven vormen een doorlopende leerlijn. Het is dus goed mogelijk met groep 2 naar

het museum te gaan en later met groep 5 opnieuw. De kennis is aanvullend en verrijkend.

5. *Wat is het doel?*

Niet vermeld

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Niet vermeld

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://fryskerfgoed.wordpress.com/2012/07/20/friese-middeleeuwen/>

Drenthe

Aa en Hunze

Erfgoededucatie Aa en Hunze

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8

2. *Doorlopend?*

Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

51, 56 (groep 7-8)

4. *Wat is de omvang?*

Groep 1 – 2: De Molenmuis (ca 16 uur)

Aan de hand van een prentenboek leren de kinderen de molenmuis kennen. Ook zien zij hoe een molen werkt en waarvoor de molen vroeger werd gebruikt.

Groep 3 – 4: Erfgoedkwartet

Door historische foto's ontdekken de leerlingen hoe hun gemeente er vroeger uitzag.

Groep 5 – 6: Op stap met Geessie en Geert (4-5 lesuren)

De leerlingen ervaren hoe kinderen in Drenthe een eeuw geleden leefden.

Groep 7 – 8: Plaats je plek

Leerlingen maken een rondleiding door hun eigen woonplaats. (7 lesuren)

5. *Wat is het doel?*

Alle leerlingen tijdens hun basisschool minimaal 4 keer in aanraking met erfgoededucatie.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Nederlands? Geschiedenis, lesstofvervangend (groep 5-6)

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.kcdr.nl/erfgoed/activiteiten/aaenhunze/>

Overijssel

Hengelo

Leerlijn erfgoededucatie 'De streek centraal'

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

De Streek Centraal is een erfgoedproject voor groep 5 en 6 in Overijssel. In de gemeente Hengelo is het project uitgebreid met lessen voor groep 1 t/m 4 en groep 7 en 8.

2. *Doorlopend?*

Ja

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*¹⁷

Sluit aan op kerndoelen Nederlands en 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' maar ook 1, 4, 9, 47, 48, 50, 51, 56

4. *Wat is de omvang?*

De basis voor de leerlijn is de drie-lessen-structuur. Een gedegen voorbereiding in de eerste les wordt gevolgd door een bezoek aan een lokale erfgoedinstelling of door te werken met authentiek erfgoed in of buiten de klas. In deze tweede les beleven de leerlingen het erfgoed. Vervolgens zorgen ordening en samenvatting in de reflectieles, de derde les, voor het eigenlijke leereffect.

5. *Wat is het doel?*

De leerlijn erfgoededucatie Hengelo maakt de geschiedenis van Hengelo zichtbaar. Leerlingen in het po komen op deze manier in aanraking met authentiek erfgoed en de bijbehorende verhalen. Het zijn de erfgoedonderwerpen die bepalend zijn voor Hengelo en waarmee leerlingen leren over de cultuurhistorische waarden in eigen omgeving. Deze onderwerpen zijn gerelateerd aan de collectie, plekken, personen of gebeurtenissen in Hengelo.

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Geschiedenis en aardrijkskunde

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.destreekcentraal.nl> > Hengelo

Gelderland

Culemborg

In Culemborg is een doorlopende leerlijn erfgoededucatie ontwikkeld voor de Brede School, samen met de lokale combinatiefunctionaris erfgoed, de musea Elizabethweeshuis en Jan van Riebeeckhuis, de Barbarakerk en de deelnemende basisscholen. De leerlingen maken binnenschools thematisch kennis met erfgoed en de kunsten en verdiepen die kennis buitenschools.

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8

2. *Doorlopend?*

Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Niet vermeld

4. *Wat is de omvang?*

Eerst een les op school, dan op locatie in de binnenstad en afsluitend weer les op school.

5. *Wat is het doel?*

Niet vermeld

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Niet vermeld

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

http://www.museumculemborg.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=41&Itemid=100011

Gelderland

Elburg

Leerlijn Erfgoededucatie Elburg

Zes erfgoedinstellingen in Elburg bundelden hun krachten voor een aaneensluitend aanbod voor het onderwijs. - See more at: <http://www.edu-art.eu/nieuws/vandaag-presentatie-leerlijn-erfgoededucatie-elburg#sthash.ADIy0BPU.dpuf>

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 4-8

2. *Doorlopend?*

Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Niet vermeld

4. *Wat is de omvang?*

De leerlijn is een initiatief van het Museumplatform en Gemeente Elburg. De Elburgse scholen kunnen met groep 4 naar Museum Elburg voor een project over 'Verzamelen'. Groepen 5 kunnen terecht bij Boerderijmuseum De Bovenstreek in Oldebroek. Zij leren daar alles over leven en werken op een boerderij voor 1950. Leerkrachten van groep 6 kunnen met hun leerlingen deelnemen aan het project 'Leef het Kloosterleven' van Museum Elburg. De Botterstichting, De Hoefhamer, De Visafslag hebben het project 'Het leven van een bottervisser in Elburg' ontwikkeld voor groepen 7. En in de Sjoel leren kinderen van groep 8 over het jodendom en het Joodse leven in

5. *Wat is het doel?*

Niet vermeld

6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*

Niet vermeld

7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*

<http://www.edu-art.eu/nieuws/vandaag-presentatie-leerlijn-erfgoededucatie-elburg>

Gelderland

Tiel

Reizen in de tijd

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*

Groep 1-8

2. *Doorlopend?*

Ja.

3. *Aansluitend bij kerndoelen?*

Ja. Competenties: Actief, Onderzoeken, Kijken naar cultuur (receptief), Reflecteren op cultuur, Zelfstandig werken, Samenwerken, Is creatief (buiten de lijnen denken, Weet meer over kunst en cultuur (kennis), Leert over zichzelf (persoonlijke ontwikkeling), Leert over de maatschappij (maatschappelijke betrokkenheid), Kan zich uiten in een kunst/cultuur/discipline (vaardigheden), Beleeft kunst/cultuur, passie en plezier (emotionele ontwikkeling)

4. *Wat is de omvang?*

De school werkt gedurende 3 weken met het project.

De verzorging van de uitvoering van 'Reizen in de tijd' is in handen van

- Bibliotheek Rivierenland voor het gebruik van de set bijbehorende leskisten, die tijdens de uitvoeringsperiode door de school geleend worden
  - docenten van De Plantage, centrum voor de kunsten, die de workshops verzorgen
  - medewerkers van het Flipje en Streekmuseum, van de afdeling Burgerzaken van de gemeente en van het gemeentelijke voorlichtingscentrum De zaak van de stad die de excursies verzorgen
  - Kultuurkonnekt verzorgt de centrale planning van alle excursies en workshops voor elke deelnemende school.
5. *Wat is het doel?*
Kinderen worden uitgenodigd om 'sporen' te verkennen en te 'lezen'. Om te ontdekken dat ze zelf deel uitmaken van dit historische proces. Een proces dat onlosmakelijk en grensoverschrijdend verbonden is met andere culturen. Zo krijgen kinderen een kans om:
- de betrokkenheid bij de eigen cultuur in ontwikkeling te verbinden aan dialoog, uitwisseling en samenwerking met mensen in andere regio's en landen
  - aan de toekomst mee te bouwen, zonder de traditie te ontkennen.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
http://www.plantage.info/kultuurkonnekt/index.php?content=2000&artikel=20130513201924&gezochte_afdeling=9

Utrecht

Landschap Erfgoed Utrecht

Doorgaande leerlijn erfgoededucatie Landschap Erfgoed Utrecht voor de gemeenten in de provincie Utrecht. Per project verschillend

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Aansluitend bij methodes geschiedenis; kerndoelen 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' en 'Kunstzinnige oriëntatie'
4. *Wat is de omvang?*
Per groep verschillend; vermeld op de website
5. *Wat is het doel?*
Per groep verschillend; vermeld op de website
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Per groep verschillend; vermeld op de website
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://onderwijs.landschaperfgoedutrecht.nl/primair-onderwijs/overzicht-lesmateriaalfile://V:\Documenten2013\E13-1307.pdf> (alleen intern binnen het LKCA te raadplegen)

Noord-Brabant

Erfgoed Brabant

Doorlopende leerlijn erfgoed

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
PO en VO (VMBO, HAVO, VWO)
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja. Voor het PO: Vrijwel al het lesmateriaal is leerstofvervangend en vakoverstijgend binnen het domein 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. Geschiedenis is het vertrekpunt. Van daaruit worden ook aardrijkskunde, rekenen en creatieve werkvormen bij de lessen betrokken. In de onderbouwprojecten speelt daarnaast taalontwikkeling een belangrijke rol.
Voor het VO: Vrijwel al het lesmateriaal is leerstofvervangend en past in geschiedenis, aardrijkskunde en CKV en kan andere vakken verdiepen en verlevendigen.
4. *Wat is de omvang?*
Voor elke groep en gemeente verschillend
5. *Wat is het doel?*
Het door Erfgoed Brabant ontwikkelde lesmateriaal kan op twee manieren worden ingezet. Als middel om de reguliere lesstof begrijpelijker te maken of als doel op zich.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Ja
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.erfgoedbrabant.nl/wat-doen-wij/lesmateriaal/>

Noord-Brabant

Breda

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
4 t/m 18 jaar
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja. Oriëntatie op jezelf en de wereld'
4. *Wat is de omvang?*
...
5. *Wat is het doel?*
Niet vermeld
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Ja, PO: met geschiedenis als vertrekpunt. Daarnaast aardrijkskunde, rekenen en creatieve werkvormen. In de onderbouw PO speelt ook taalontwikkelingen een belangrijke rol. Vakken geschiedenis, aardrijkskunde en CKV. Maar ook Nederlands, techniek, klassieke talen.
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
http://www.cultuurwinkelbreda.nl/uploads/pages/docs/CWB_II_erfgoededucatie_230512_handout.pdf
Uitslag enquête onder Bredase scholen (2012):
[http://www.cultuurwinkelbreda.nl/uploads/pages/docs/resultaten_vragenlijst_erfgoed_PO_\(2\).pdf](http://www.cultuurwinkelbreda.nl/uploads/pages/docs/resultaten_vragenlijst_erfgoed_PO_(2).pdf)
Erfgoedweb Breda: <http://erfgoed.breda.nl/junior>

Noord-Brabant

Tilburg

Pilot doorgaande leerlijn erfgoededucatie Jan Ligthartschool Rendierhof, ErfgoedEducatie Tilburg, Bureau CiST

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Ja. 36, 37, 38, 51, 52, 53, 54, 55, 56
4. *Wat is de omvang?*
Wordt niet vermeld
5. *Wat is het doel?*
  - De leerling verwerft kennis en informatie over de diverse aspecten van het erfgoed als onderdeel van zijn/haar culturele omgeving;
  - De leerling leert een mening te vormen en te reflecteren ten opzichte van zijn/haar culturele omgeving vanuit het verleden en heden;
  - De leerling ontwikkelt vaardigheden ten aanzien van cultuurhistorisch onderzoek en de verbeelding en presentatie daarvan.
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Wordt niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.erfgoededucatietilburg.nl/p/bo.html>

Limburg

'Plek van mij'; verschillende projecten van verschillende scholen

1. *Voor welke groepen is de leerlijn bestemd?*
Groep 1-8
2. *Doorlopend?*
Ja.
3. *Aansluitend bij kerndoelen?*
Niet vermeld
4. *Wat is de omvang?*
Projectweek
5. *Wat is het doel?*
  - 1) Kinderen ontdekken het erfgoed van de eigen omgeving zelf
  - 2) Kinderen brengen erfgoed zelf in beeld, dicht bij huis en visueel
  - 3) Aansluiten bij curriculum van de School
  - 4) Erfgoedaanbieders werken vanuit de vraag van de school
6. *Wordt er vakoverstijgend gewerkt?*
Niet vermeld
7. *Link naar de leerlijn/meer informatie*
<http://www.bijsien.nl/media/upload/files/Inhoudelijke%20rapportage%20Plek%20van%20Mij.pdf>

Colofon

Erfgoededucatie in het primair onderwijs, een verkenning, is een publicatie van het Landelijk Instituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA).

Redactie

Piet Hagnaars

Projectteam

Piet Hagnaars, Melissa de Vreede, Petra de Regt en Petra Faber

Deze inventarisatie is door het LKCA gemaakt op verzoek van het ministerie van OCW, het FCP en het Nederlands Openluchtmuseum

April 2014

©Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA)

Kromme Nieuwegracht 66

Postbus 452

3500 AL Utrecht

030 711 51 00

info@lkca.nl